

Jan Woskowski*

Z PROBLEMATYKI BADAŃ NAD STRUKTURĄ SPOŁECZNĄ I NAUCZYCIELAMI.
NAUCZYCIELE O RÓŻNYM STAŻU PRACY

Wstęp

Systematyczny wzrost zainteresowań instytucją szkoły, nauczycielem i jego pracą, zbiorowością nauczycieli jako grupą społeczno-zawodową o obiektywnie wzrastającym znaczeniu w społeczeństwie wynika z realnych potrzeb kraju, kierunków jego rozwoju gospodarczego, kulturalnego, zmian metod i treści wychowania, odpowiadających socjalistycznym stosunkom społecznym obejmującym wszystkie dziedziny życia obywateli¹. Szczęólnego znaczenia nabierają socjologiczne zainteresowania tą problematyką, zwracające uwagę zarówno na szerokie społeczne uwarunkowania i skutki funkcjonowania systemu oświaty i wychowania (w tym szkoły), jak i podkreślające znaczenie pogłębionych analiz, pozwalających docierać do niekiedy niedocenianych cech instytucji i zbiorowości, nie pozostających bez wpływu na efektywność tego funkcjonowania.

Rezultatem dotychczasowych badań socjologów i pedagogów nad nauczycielami jest znaczna liczba publikacji stanowiących często wartościowe przyczynki do wiedzy o tej zbiorowości. Różnice w podejściu badawczym, stosowanych metodach i technikach, zasadach opracowania materiałów, a także nierównomierne rozłożenie zainteresowań na poszczególne kategorie nauczycieli i ich właściwości

* Doc. dr, kierownik Zakładu Socjologii Ogólnej w Instytucie Socjologii.

¹ Socjologiczne zagadnienia pracy szkoły i nauczyciela zostały omówione w pracy: J. W o s k o w s k i, Społeczeństwo - szkoła - nauczyciel, "Zeszyty Naukowe UŁ" 1979, S. III, nr 36. Wybrany szczegółowym zagadnieniom kształcenia poświęcono nr 35.

powodują, że nadal w wiedzy o nich występują znaczne luki. Wypełnienie tych luk oraz kontynuowanie badań nad intensywnymi aktualnymi przemianami interesującej nas zbiorowości, stanowi warunek przygotowania empirycznych i teoretycznych podstaw dla syntez pozwalających opisać w kategoriach socjologicznych współczesny zawód nauczycieli oraz nauczycieli jako grupę społeczno-zawodową².

Występuje niewątpliwie potrzeba rozszerzenia perspektywy spojrzenia na tę zbiorowość przez ujmowanie jej jako elementu szeroko rozumianej struktury społeczno-zawodowej. Dotychczas w badaniach i teoretycznej refleksji nad strukturą społeczną i jej przeobrażeniami w Polsce nie wydzielano nauczycieli jako kategorii społeczno-zawodowej, włączając ich wraz z osobami wykonującymi inne zawody do szerszych kategorii różnie określanych³.

Społeczne znaczenie nauczycielstwa wynika nie tylko z celów, treści oraz przebiegu i wyników pracy, ale również z jego liczebności. Związek Nauczycielstwa Polskiego skupiał 755,5 tys. członków (nauczycieli i innych osób zatrudnionych w oświacie), w tym 82 tys. emerytów i rencistów. Spośród ponad 400 tys. czynnych nauczycieli ok. 75% to nauczyciele pełnozatrudnieni. Jest to najliczniejsza grupa spośród względnie jednolitych kategorii zawodowych inteligencji. Inne liczniejsze, np. pracownicy umysłowi zatrudnieni w przemyśle (ponad 830 tys.), są znacznie bardziej wewnętrznie zróżnicowane.

Na szczególną uwagę socjologów wydaje się zasługiwać proces przekształceń zachodzących w tej grupie pod wpływem podnoszenia kwalifikacji, zmian organizacyjnych w szkolnictwie, postępującego podziału pracy pedagogicznej itp., dla których szerszym tłem społecznym są zmiany zachodzące we wszystkich dziedzinach życia kraju, wzrastająca konkurencyjność innych instytucji i zawodów nie pozostająca bez wpływu na rekrutację do tej zbiorowości i jej późniejsze cechy.

² Zagadnienia te podjęto m. in. w: E. L e w a n d o w s k i, J. K o p k a, J. W o s k o w s k i, Społeczno-zawodowa grupa nauczycieli, [w:] Przeobrażenia struktury społeczeństwa socjalistycznego. Projekty badawcze, red. W. W e s o ł o w s k i, E. W n u k - L i p i ń s k i, Warszawa 1978.

³ Por. np. S. W i d e r s z p i l, Przeobrażenia struktury społecznej w Polsce Ludowej, Warszawa 1973; K. Z a g ó r s k i, Narodziny socjalistycznej klasy robotniczej, Warszawa 1974, s. 210-211; J. S z c z e p a ń s k i, Odmiany czasu teraźniejszego, Warszawa 1973, s. 111.

W odróżnieniu od prac zwracających uwagę na zmiany zachodzące w całej zbiorowości nauczycieli na określonym odcinku czasu, w artykule przyjęto zasadę (tam gdzie miano taką możliwość) porównywania, z punktu widzenia wybranych interesujących nas cech, nauczycieli o różnym stażu pracy.

Uwagi metodologiczne

Przyjmujemy, że "[...] uwzględnione przez klasyków »atrybuty klasowe« [...] są zjawiskiem konkretnohistorycznym i w zależności od fazy rozwojowej konkretnej formacji społeczno-ekonomicznej uzyskują różne konkretyzacje, adekwatne do zmieniającej się rzeczywistości społecznej"⁴, a w warunkach społeczeństwa socjalistycznego zmienia się nie tylko treść tych atrybutów, ale również zmienia się znaczenie ich jako "kryteriów społecznej dyferencjacji"⁵.

W społeczeństwie naszym maleje znaczenie podziałów społecznych uwarunkowanych stosunkiem do środków produkcji w skali ogólnospołecznej⁶. Zyskują natomiast na znaczeniu inne powszechnie dostrzegalne i systematycznie poddawane badaniom elementy struktury społecznej, u których podstaw leżą zawodowe i organizacyjne aspekty podziału pracy. Wiąże się z nimi proces różnicowania i stałego (w skali całego społeczeństwa) podnoszenia przeciętnego formalnego poziomu kwalifikacji zawodowych oraz różnicowania funkcji i stanowisk w systemie organizacji pracy pociągającego za sobą dodatkowe potrzeby i kierunku kształcenia⁷.

⁴ A. W o j c i e c h o w s k a, Położenie materialne i uczestnictwo w kulturze a struktura społeczna, Warszawa 1977, s. 15.

⁵ Ibidem. Autorka zwraca tam również uwagę na trendy występujące w tym procesie przemian i formułuje związane z nim problemy teoretyczne wymagające empirycznej weryfikacji, patrz także: W. W e s o ł o w s k i, Klasy, warstwy i władza, Warszawa - 1966, s. 186 i in.; i d e m, Teoretyczne i metodologiczne problemy badań nad strukturą klasowo-warstwową, [w:] Zróżnicowanie społeczne, red. W. W e s o ł o w s k i, Wrocław 1970.

⁶ Niekiedy jednak występują nadal z dużą ostrością.

⁷ W cytowanej pracy A. Wojciechowska zajmuje się bliżej treścią zawodowego i kwalifikacyjnego aspektu podziału pracy oraz aspektu organizacyjnego (związanego ze złożonością systemu organizacji pracy). Do niektórych ich elementów nawiązujemy w innych

Aspekt społeczno-zawodowy i wyodrębnienie kategorii społeczno-zawodowych nie wyczerpuje złożoności pojęcia struktury ujmowanej w kategoriach podziałów klasowo-warstwowych, opiera się jednak na społecznym podziale pracy i wskazuje na realne zróżnicowanie społeczne. Podział swoistej całości, jaką stanowi tak ujmowane społeczeństwo, wzajemne związki, podobieństwa i różnice jej elementów, procesy i kierunki zmian w nich zachodzących stanowią przedmiot wielu badań nad strukturą społeczną i jej aspektami.

Linie podziału społeczeństwa na kategorie społeczno-zawodowe wymagają jednak, zgodnie z przebiegiem wskazywanych procesów, okresowych korekt opartych na analizie zmieniającej się rzeczywistości społecznej i czynników decydujących o kierunku i tempie podziału pracy. Nadal zachodzi również potrzeba śledzenia, w jakim stopniu w naszym społeczeństwie zmniejsza się znaczenie takiego kryterium podziału społecznego, jak stosunek do środków produkcji. Jego wpływ jest czynnikiem, którego działanie nadal obserwujemy w ekonomice, społecznych poglądach, nastrojach psychicznych, decyzjach indywidualnych. Utrzymuje się w tych dziedzinach większa niż przewidywać można było podatność na myślenie stereotypami charakterystycznymi dla tradycji wyrosłej na gruncie innej struktury klasowo-warstwowej.

Przy posługiwaniu się schematem społeczno-zawodowej struktury społeczeństwa należy również, jak sądzimy, mieć na względzie zmiany liczby zawodów, a także treści zawodów tradycyjnych, przy nadal nie zmieniającej się ich nomenklaturze.

W koncepcji ujmowania struktury społecznej w kategoriach podziałów społeczno-zawodowych przyjmuje się za decydujący o treści i granicach różnicowania się społecznego obiektywny proces podziału pracy. Ujęcie kompleksowe, przez wskazanie dodatkowych (poza zawodem i stanowiskiem w zawodzie) czynników określających ważne aspekty społecznego zróżnicowania, prezentuje koncepcja pozycji społecznej. Umożliwia ona ujmowanie samego społeczeństwa jako układu społecznych pozycji oraz ustalanie zajmowanych w tym układzie miejsc przez poszczególne zbiorowości.

Pozycję społeczną, rozumianą jako "miejsce zajmowane w struk-

częściach artykułu, tu zwracamy uwagę na konsekwencje procesu potwierdzające wzrost społecznego znaczenia kształcenia.

turze klasowej i warstwowej danego społeczeństwa⁸, wyznacza kilka czynników⁹, wśród których na pierwszym miejscu wymienia się zawód i stanowisko w zawodzie. Pojęcie "pozycja społeczna" okazało się przydatne w badaniach nad różnymi kategoriami społeczno-zawodowymi. Uwzględniając cechy zawodowe, ekonomiczne, kulturalne, organizacyjne, polityczne; ideowe i inne pozwalało ono ustalić udział poszczególnych kategorii w różnych sferach życia społecznego i umożliwiało określenie ich pozycji (lub elementów tej pozycji), także poprzez porównanie z pozycjami osiąganymi przez inne kategorie¹⁰. Przydatne okazało się również m. in. przy badaniu społeczności małych miast. Ich społeczną strukturę ujmowano "jako system stosunków zachodzących między mieszkańcami posiadającymi różne pozycje społeczne. Mieszkańcy o jednakowych pozycjach społecznych połączeni zostali w kategorie społeczno-zawodowe"¹¹, które potraktowano "jako podstawowe człony struktury społecznej"¹².

Zgodnie z wynikami dotychczasowych badań, zawód i kwalifikacje zawodowe stanowią podstawowy czynnik konstytuujący pozostałe atrybuty pozycji społecznej. Występuje też szczególnie silna, charakterystyczna dla współczesnego społeczeństwa polskiego, ich korelacja z poziomem wykształcenia. Skutki obu metodologicznych podejść badawczych są więc w dużym stopniu zbieżne, a istota obu sposobów ujmowania zjawiska podziałów społecznych - zbliżona.

Empiryczne stwierdzenie faktu, że ludzie o jednakowych zawodach i kwalifikacjach z czasem nabywają wiele cech społecznych wspólnych, wzajemnie ich upodabiających a jednocześnie wyróżniających spośród pozostałych kategorii zawodowych o innych kwalifikacjach, ma swoje implikacje metodologiczne i teoretyczne. "W ten sposób tworzą się bardziej lub mniej zwarte i oddzielone od siebie kategorie społeczno-zawodowe, które następnie przejmują funkcje spełniane w poprzednich społeczeństwach przez grupy powstające

⁸ J. S z c z e p a ń s k i, Wykształcenie a pozycja społeczna inteligencji, Łódź 1959, s. 10-11.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Pomijamy tu trudności, jakie wiązały się z uzyskiwaniem danych porównywalnych.

¹¹ Z. I w a n i c k i, Rolnicy w strukturze społecznej małych miast, Warszawa 1973, s. 27-28.

¹² Ibidem.

na innej zasadzie: pochodzenia, stosunku do środków produkcji itp."¹³

Wyodrębniając poszczególne kategorie społeczno-zawodowe, nie możemy jednak pomijać podobieństw, jakie niekiedy występują między nimi, z punktu widzenia jednej lub kilku cech tych zbiorowości. Wzrost liczby kategorii społeczno-zawodowych będący wynikiem postępującego podziału pracy idzie bowiem często w parze ze zmniejszaniem się wagi nie tylko tradycyjnych, ale i niekiedy stosunkowo nowych współkryteriów społecznego podziału, które tracą na swej ostrości i ich metodologiczne znaczenie maleje. Zjawisko to wiąże się z wieloma zmianami, jakie zaszły i nadal zachodzą w naszym społeczeństwie¹⁴. Do nich m. in. należą: szybki rozwój gospodarczy i wzrost przeciętnego poziomu życia, wielostronne skutki rewolucji naukowo-technicznej (modyfikującej również zasady podziału pracy), jednolity - z punktu widzenia dostępności - system świadczeń socjalnych, realne wyrównanie możliwości korzystania z dóbr kulturalnych i rozwiniętego systemu oświaty itp.

Z tego punktu widzenia istotne znaczenie dla badania kierunku i dynamiki zmian cech uważanych za podstawę klasyfikacji społeczno-zawodowej (dla potrzeb analizy struktury społecznej) ma badanie postępu zmian zachodzących w poszczególnych kategoriach społeczno-zawodowych. W okresie postępującego ich podziału wewnętrznego przejawiającego się w coraz większej liczbie specjalizacji i ich konsekwencjach rzutujących na inne wyznaczniki pozycji społecznej, takie ujęcie zagadnienia stanowi istotne uzupełnienie prowadzonych badań. Jest to równoznaczne z uzupełnieniem badań struktury społecznej skoncentrowanych na stosunkach między wyodrębnionymi w nich zbiorowościami (klasami, warstwami, kategoriami społeczno-zawodowymi) o wiedzę odnoszącą się do relacji zachodzących między elementami tych zbiorowości. Zainteresowanie tą problematyką może wskazać na potrzebę wyjścia poza tradycyjnie badane cechy zbiorowości. Nie sądzimy, aby kolidowało to z rozwojem badań mających służyć za podstawę syntetycznego obrazu

¹³ Ibidem, s. 29.

¹⁴ Zmiany te zachodzą również w innych współczesnych społeczeństwach; skuteczność ich, z interesującego nas punktu widzenia, może - zarówno ze względu na tempo procesu, jak i jego społeczne efekty - znacznie się różnić.

struktury społecznej i charakterystyki jego zmian, może natomiast dostarczyć podstaw do właściwej interpretacji niektórych niezrozumiałych zjawisk rejestrowanych w badaniach (np. znacznego niekiedy rozrzutu, w ramach tej samej kategorii społeczno-zawodowej, cech - wyznaczników pozycji społecznej).

W dalszej części artykułu nawiązujemy do wybranych aspektów wewnętrznego zróżnicowania zbiorowości nauczycieli, prezentując niektóre wyniki badań prowadzonych na terenie województwa sieradzkiego.

Badania nad nauczycielami szkół podstawowych.

Kryterium stażu pracy i wiek

Obecny etap badań prowadzonych przez nas nad nauczycielami województwa sieradzkiego nie pozwala jeszcze przedstawić szerszej zmian, jakie zachodzą w tej grupie społeczno-zawodowej oraz w jej relacjach z innymi zbiorowościami wyodrębnionymi na podstawie kryterium zawodu. Dysponujemy już jednak materiałami wskazującymi na zachodzące w tej grupie procesy mające niewątpliwie znaczenie zarówno dla niej samej, jak i społeczeństwa, na rzecz którego pracuje. Zajmiemy się niektórymi z nich.

Dla uchwycenia kierunku i dynamiki tych zmian posłużymy się charakterystyką zbiorowości nauczycieli uwzględniającą pewne ustalone już w badaniach cechy demograficzne i społeczno-zawodowe, mające bezpośrednie lub pośrednie znaczenie dla zwartości tej zbiorowości, jej pozycji społecznej i usytuowania wśród przedstawicieli innych zawodów, dla przewidywania dalszych zmian wewnątrz społeczno-zawodowej grupy nauczycieli i w ich relacjach z innymi elementami społecznej struktury.

Podstawowe dane wykorzystane w poniższym wstępnym omówieniu wybranych aspektów wewnętrznej struktury społeczno-zawodowej grupy nauczycieli odnoszą się do 300 nauczycieli szkół podstawowych w województwie sieradzkim, wylosowanych z pełnego wykazu nauczycieli tego terenu zgodnie ze stanem w roku szkolnym 1977/1978. Podana liczba odpowiada ok. 10% wspomnianego stanu. Informacje o omawianych cechach tych osób pochodzą z ich dokumentów personalnych. Do bardziej szczegółowego omówienia niektórych zagadnień wykorzystujemy materiały uzyskane drogą wywiadów ze 114 nauczycielami szkół podstawowych przeprowadzonych w pierwszej fazie podjętych obecnie

szerokich badań nad całym nauczycielstwem tego terenu, obejmujących ponad 500-osobową próbę reprezentacyjną.

Punktem wyjścia naszych rozważań, mających m. in. wskazać na dynamiczne cechy struktury tej zbiorowości, jest podział jej na trzy kategorie według kryterium długości stażu pracy pedagogicznej (por. tab. 1), ich charakterystyka z punktu wybranych cech społeczno-zawodowych i porównania w ramach tych kategorii. Pozwala to (z zastrzeżeniami jakie czynimy w dalszej części artykułu) spojrzeć w swoisty sposób na zawodową biografię struktury grupy. Posługiwanie się kategorią stażu pracy pedagogicznej ma swoje uzasadnienie. Między wiekiem, ogólnym stażem pracy a stażem pracy pedagogicznej zachodzi wyraźna zbieżność, przy czym lata obu staży z reguły się pokrywają¹⁵.

Wprowadzając tę kategorię do rozważań, zdajemy sobie sprawę z ograniczeń, jakie wynikają z przyjęcia tego sposobu widzenia. Przyczyny ich są różne, m. in. następujące:

1. Proces zawodowego rozwoju osobnika wykonującego określony zawód postępuje wraz ze zwiększaniem się okresu stażu pracy, ale nie jest procesem jednoznacznie i równomiernie wyznaczanym u poszczególnych ludzi nawet przez te same czynniki.

2. W okresie wykonywania zawodu przez nauczycieli zaliczanych do różnych klas stażu pracy stosunek partii i państwa do oświaty i wychowania, do szkoły i pracy nauczyciela pozostawał w swej najogólniejszej treści niezmienny i wynikał z założeń ustrojowych oraz roli, jaką szkoła miała spełniać w procesie przekształcania ludzi i kraju. Niemniej zmieniała się ogólna sytuacja gospodarcza, polityczna, społeczna; zmieniały się niektóre elementy polityki oświatowej; zachodziły zmiany w systemie szkolnym, kształceniu nauczycieli; opracowano nową pragmatykę nauczycielską; zmieniały się warunki ich pracy itp. Nie wszyscy więc nauczyciele podlegali w okresie swej pracy wyłącznie tym samym wpływom, czy kompleksom wpływów, różny był kierunek, treść i trwałość zachodzących w nich przekształceń, różna też jest podatność poszczególnych kategorii nauczycieli na dalsze zmiany. Pewne rygory narzuca sam ich wiek.

¹⁵ Przypadki uprzedniego, zazwyczaj bardzo krótkiego wykonywania innej pracy, ze względu na ich rzadkość nie mają statystycznego znaczenia. Przypominamy, że rozważania odnoszą się do nauczycieli szkół podstawowych.

Są to czynniki, które mogą w różny sposób wpływać na dalsze zmiany wewnętrznej struktury społeczno-zawodowej grupy nauczycieli i jakości całej tej zbiorowości. Stosowanie przyjętego podziału na nauczycieli z małym, średnim i dużym stażem pedagogicznym pozwala jednak dostrzec pewne prawidłowości¹⁶. Ze wspomnianych już względów nie należy jednak absolutyzować jego znaczenia; raczej traktować jako konwencję metodologiczną.

Nauczyciele zaklasyfikowani przez nas do pierwszej kategorii stażu pracy (do 11 lat), są młodymi również ze względu na wiek (97% ma poniżej 35 lat, 47% - poniżej lat 30). Liczebność wyodrębnionych przez nas zbiorowości umożliwia porównania, ustalenie różnic w interesujących nas cechach zbiorowości, wskazanie tendencji zachodzących w nich zmian.

Pochodzenie społeczne nauczycieli i zmiany w jego strukturze

Wśród mieszkańców województwa sieradzkiego liczną i zwartą kategorię ludności stanowią mieszkańcy wsi (w ogromnej większości rolnicy). Dane o pochodzeniu społecznym nauczycieli (według zawodu ich ojców) informują więc dodatkowo o tym, w jakim stopniu ogólna struktura zawodowa ludności województwa znajduje swoje odbicie w strukturze pochodzenia badanej zbiorowości. Porównanie obu tych struktur wskazuje na społeczną bazę rekrutacyjną do zawodu nauczycielskiego oraz pozwala wnioskować o związkach nauczycieli z lokalnym środowiskiem społecznym, z którym wiążą się poprzez pracę. Dodajmy, iż cechą charakterystyczną badanej zbiorowości nauczycieli jest m. in. to, że mimo powszechnej wśród nich tendencji do uzyskania zatrudnienia w mieście (szczególnie dużym) nauczyciele pochodzenia chłopskiego znacznie częściej niż ich inni koledzy podejmują pracę na wsi i częściej też wiążą się z tym terenem na stałe. Podjęcie pracy na wsi przez nauczycieli pochodzących z miast

¹⁶ Podział ten ujmuje w trzech klasach kategorii stażu przyjęte przy określaniu zasadniczego uposażenia nauczycielskiego (por. rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 kwietnia 1972 r.). Odpowiada on także przeważającemu w tym środowisku przekonaniu, że rzeczywiste poznanie złożonej pracy nauczycielskiej, nabywanie doświadczenia i praktycznych umiejętności jest procesem stosunkowo długim.

(zwłaszcza dużych) jest zjawiskiem stosunkowo rzadkim, traktowanym jako sytuacja tymczasowa, do chwili uzyskania pracy w mieście. Tę "tymczasowość" podkreślają częste dojazdy nauczycieli zamieszkałych w mieście do pracy w szkołach wiejskich.

Sytuacja ta powstała w latach wcześniejszych, utrzymuje się nadal mimo organizacyjnych zmian szkolnictwa i nowych, bardziej rygorystycznych potrzeb kadrowych wynikających z realizacji zadań reformy szkolnictwa. Rozmiary zjawiska, kierunki i tempo zmian w nim zachodzących stanowią, niewątpliwie, ważny wycinek zainteresowań szkołą i społeczno-zawodową grupą nauczycieli, nie bez znaczenia dla praktyki polityki kadrowej oraz badań nad strukturą i mobilnością społeczną.

W tych warunkach istotne znaczenie ma nadal nie tylko poziom wykształcenia nauczycieli, ale również ich gotowość do podejmowania pracy tam, gdzie jest ona społecznie najbardziej przydatna. W świetle dotychczasowej wiedzy o zawodzie nauczycielskim, dla właściwego wywiązywania się z pracy pedagogicznej coraz bardziej złożonej, wymagającej działań wynikających ze wzrostu liczby funkcji szkoły i rozszerzania się ich społecznego zasięgu, potrzebna jest możliwie pełna znajomość cech i potrzeb społeczno-lokalnego środowiska, w którym nauczyciel pracuje. Pochodzenie społeczne nauczycieli i ich wcześniejsze związki z określonymi środowiskami stanowią ważny czynnik sprzyjający pracy nauczycieli z młodzieżą i rodzicami z tych środowisk. Nie absolutyzując jego znaczenia, przypisujemy mu dużą rolę w prawidłowym kształtowaniu współdziałania szkoły ze środowiskiem¹⁷.

Zestawienie pochodzenia społecznych nauczycieli z ich stażem pracy pozwala zwrócić uwagę na pewne zmiany zachodzące w społecznej bazie rekrutacyjnej do zawodu nauczycielskiego. Poprzedzimy je jednak informacją o wieku interesującej nas zbiorowości.

Nauczyciele objęci badaniami to, w znacznej większości, osoby urodzone w latach 1928-1948 (76,3%). Starsi od nich stanowią kategorię nieliczną (7,7%), młodzi (urodzeni po roku 1948) - dwukrot-

¹⁷ Zagadnienie to jest bardziej złożone i nie jesteśmy w stanie go tutaj przedstawić, nie znajduje również dostatecznego odbicia w badaniach nad nauczycielstwem współczesnym. Aktualnie prowadzone rozszerzone badania nad nauczycielstwem winny dostarczyć materiałów pozwalających rozszerzyć zakres dotychczasowej wiedzy na ten temat.

nie większą (16,0%). W najliczniejszej klasie wieku najwięcej jest nauczycieli urodzonych w latach 1928-1937 (29,3%)¹⁸. Między wiekiem nauczycieli a ich stażem pedagogicznym zachodzi, jak już wspomniano, wyraźny związek. Ogromna większość osób o stażu do 11 lat to nauczyciele urodzeni w latach 1944-1953 (89,0%), o stażu od 12 do 23 lat - urodzeni w latach 1928-1943 (77,1%), o stażu powyżej 24 lat - urodzeni przed rokiem 1928 (98,6%)¹⁹.

T a b e l a 1

Pochodzenie społeczne a staż pracy nauczycieli

Przynależność społeczna ojców	Staż pracy (w latach)			
	0-11	12-23	24 i więcej	razem
	%			
Robotnicy	42,0	44,0	21,9	38,0
Chłopi	37,0	48,9	65,8	49,0
Chłopo-robotnicy ^a	4,0	0,8	-	1,7
Rzemieślnicy	1,0	-	-	0,3
Pracownicy umysł.	14,0	5,5	8,2	9,0
Brak danych	2,0	0,8	4,1	2,0
Ogółem	100,0 (N = 100)	100,0 (N = 127)	100,0 (N = 73)	100,0 (N = 300)

^a Właściciele gospodarstw pracujący ponadto jako robotnicy w gospodarce uspołecznionej.

Dane przedstawione w tab. 1 wskazują na stopniowe zwiększanie się wśród nauczycieli zatrudnionych od roku 1955 liczby osób pochodzenia robotniczego oraz inteligenckiego, przy jednoczesnym wyraźnym zmniejszaniu się liczby osób pochodzenia chłopskiego. Dzieci rolników nadal stanowią kategorię najliczniejszą; zasługuje też ona na szczególną uwagę.

¹⁸ Wśród nauczycieli zaliczanych wyłącznie do tej kategorii wieku osób urodzonych w podanych latach było 38,4%.

¹⁹ Nieco inaczej przedstawia się sytuacja w szkolnictwie zawodowym, gdzie częściej praca nauczycielska nie jest pierwszą pracą zawodową, por. np. J. W o s k o w s k i, Nauczyciele Zasadniczych Szkół Zawodowych, Warszawa 1977, s. 69-71.

Przez wiele lat osiągnięcie zawodu nauczycielskiego było celem stawianym sobie przez stosunkowo dużą liczbę młodzieży chłopskiej. Stanowiło ono jedną (główną) z dróg umożliwiających "awans na inteligenta". W Polsce międzywojennej wykształcenie nauczycielskie można było zdobyć mniejszym nakładem środków niż inne wykształcenie dające cenzus inteligenta, ale też i pozycja nauczyciela w warstwie inteligencji była stosunkowo niska. Nie odpowiadało to obiektywnemu, społecznemu znaczeniu tej zbiorowości nauczycieli, które wynika z charakteru i niezbędności ich pracy oraz społecznych korzyści, jakie ona przynosi. W okresie powszechnego obowiązku szkolnego nauczyciele stanowili (i nadal stanowią) najbardziej równomiernie rozlokowaną w kraju kategorię zawodową pracowników umysłowych; mają też najsilniejsze stałe związki ze społeczeństwem, często wykraczające poza sferę kontaktów wynikających z ich formalnych obowiązków służbowych.

Mimo względnej dostępności tego zawodu w okresie burżuazyjnej Polski dla dzieci klas pracujących fizycznie znaczną ich część nie było stać nawet na ograniczone wydatki związane z kształceniem pedagogicznym, na oderwanie od gospodarstwa, rodziny, lokalnego środowiska społecznego. Rozwój oświaty i demokratyzacja szkolnictwa w Polsce Ludowej, znaczny wzrost zapotrzebowania na nauczycieli sprawiły, że pedagogiczne aspiracje tej młodzieży mogły być urzeczywistniane w stopniu większym niż kiedykolwiek wcześniej. Stąd też pewien wzrost liczby nauczycieli pochodzenia chłopskiego²⁰.

Zarysowująca się w latach późniejszych tendencja do zmniejszania się liczby nauczycieli tego pochodzenia, odpowiada kierunkowi przeobrażeń zachodzących w społecznej strukturze ludności kraju. Liczby informujące o pochodzeniu społecznym najmłodszych nauczycieli (tab. 1) pozwalają przypuszczać, że struktura całej zbiorowości nauczycieli zmieniać się będzie nadal zgodnie z tym kierunkiem. Zawód nauczycielski przestaje być zawodem przede wszy-

²⁰ Ograniczamy się tylko do tej kategorii, gdyż statystyki międzywojenne operują w odniesieniu do innych kategorii pracowników fizycznych pojęciami, takimi jak: robotnicy, wyrobnicy, rzemieślnicy i inni, często łącząc je w większe klasy. Stąd trudności w wyodrębnieniu osób pochodzenia strictly robotniczego. Łączna liczba osób pochodzących z tych środowisk społeczno-zawodowych była jednak zawsze niższa od liczby nauczycieli pochodzenia chłopskiego.

stkim dzieci chłopskich²¹. Co trzeci nauczyciel pochodzenia inteligentnego jest dzieckiem nauczycielskim. Dodać należy, że co piąty respondent ma również nauczyciela w dalszej rodzinie.

Ogromna większość nauczycieli to przedstawiciele pierwszego pokolenia inteligencji, pochodzeniem i aktualnymi więzami rodzinnymi związani z klasami i warstwami pracującymi fizycznie.

Zmiany zachodzące w naszym społeczeństwie znajdują swe odbicie nie tylko w strukturze społecznej bazy rekrutacyjnej do zawodu nauczycielskiego, ale również w pochodzeniu terytorialno-środowiskowym dzisiejszych nauczycieli. Dane przedstawione w tab. 2 informują o tym pochodzeniu osób objętych naszymi badaniami²².

Porównanie liczb z tab. 2 z danymi przedstawionymi w poprzedniej tabeli wskazuje na wyraźne różnice między liczbą nauczycieli urodzonych na wsi a liczbą nauczycieli pochodzenia chłopskiego. Zawód ten jest nadal jeszcze, jakkolwiek w coraz mniejszym stopniu, atrakcyjny nie tylko dla młodzieży chłopskiej, ale rów-

²¹ Motywami wyboru zawodu nauczycielskiego zajmowano się już od dawna (omówieniu tej problematyki poświęcony jest m. in. fragment pracy J. W o s k o w s k i, O pozycji społecznej nauczyciela, Łódź-Warszawa 1964, s. 108-124). Zajmują się nią również inni autorzy badający tę zbiorowość. Obszerną literaturę poświęconą społeczno-zawodowej grupie nauczycieli podano m. in. w pracy: I d e m, Nauczyciele szkół podstawowych z wyższym wykształceniem i d e m, Nauczyciele szkół podstawowych z wyższym wykształceniem w szkole i poza szkołą, Warszawa 1965. Na podstawie danych omawiających wyniki wcześniejszych badań przedstawionych we wspomnianej już pracy, poświęconej pozycji społecznej nauczycieli szkół podstawowych (s. 92-108), udział nauczycieli pochodzenia chłopskiego przedstawiał się następująco (podajemy lata publikacji danych): 1924 r. - 38,3%; 1935 r. - 38,7%; 1937 r. - 34,0%; 1964 r. - 36,9%. Są to dane orientacyjne, gdyż zarówno stopień reprezentatywności poszczególnych badań, jak i treść pojęć stosowanych w przeprowadzanych klasyfikacjach pochodzenia społecznego nie są identyczne. Znaczna część młodzieży chłopskiej i robotniczej osiągnęła zawód nauczycielski w okresie międzywojennym pochodząca z rodzin najlepiej sytuowanych. Występują więc niewątpliwie różnice między społeczną treścią podawanych przez nas wielkości liczbowych charakteryzujących omawiane zjawisko w okresie dwudziestolecia i w Polsce Ludowej.

²² Liczby mają walor przede wszystkim informacyjny i wskazują tendencje zmian. Odnoszą się wyłącznie do nauczycieli, od których uzyskano dane o miejscu urodzenia i udało się ustalić charakter tej miejscowości. Pominęto także nauczycieli urodzonych za granicą. Odczytując te dane należy uwzględnić wpływ ruchu ludności (w tym i obecnych nauczycieli) ze wsi do miast, jaki zachodził na przestrzeni ostatnich 60 lat, zmiany statusu niektórych miejscowości itp.

T a b e l a 2

Charakter miejscowości urodzenia nauczycieli
a staż pracy pedagogicznej (w liczbach względnych)

Charakter miejscowości	Staż pracy (w latach)			
	0-11	12-23	24 i więcej	razem
Miasto	45,2	19,6	12,1	26,7
Wieś	54,8	80,4	87,9	73,3
Ogółem	100,0 (N = 93)	100,0 (N = 107)	100,0 (N = 66)	100,0 (N = 266)

niez dla dzieci inteligencji wiejskiej (w tym nauczycieli), robotników zamieszkujących na wsi i innych. Podobnie jak w latach wcześniejszych i dziś pochodzenie środowiskowe (wiejskie lub miejskie) decyduje o ilościowej przewadze nauczycieli o określonym pochodzeniu społecznym, ale przewagę tę wyznacza w stopniu mniejszym, niż zazwyczaj przyjęło się o tym sądzić²³.

Dążąc do pełniejszego wyjaśnienia omawianych różnic, można wysunąć przypuszczenie, że w pewnym stopniu mogą być one spowodowane częstszym rezygnowaniem z pracy w szkole przez nauczycieli pochodzenia miejskiego (m. in. na skutek większej konkurencyjności zawodów skupiających się w miastach)²⁴.

Omawiane zmiany (w tym wzrost liczby nauczycieli pochodzenia robotniczego i inteligenckiego), łączą się ze wzrostem liczby szkół wszystkich stopni i kierunków kształcenia oraz rzeczywistej ich dostępności, a także ze zróżnicowaniem się aspiracji życiowych i zawodowych młodzieży. Wpływ na dalsze zmiany struktury pochodzenia społecznego młodzieży przygotowującej się do zawodu nauczycielskiego i podejmującej pracę w szkole mieć będą, niewątpliwie, również wzrastające formalne wymagania w zakresie wykształcenia nauczycieli, wzrost rangi szkoły i poziomu materialnych warunków życia nauczycieli.

²³ Por. także W o s k o w s k i, O pozycji społecznej..., s. 92-95.

²⁴ Hipoteza tą wymaga weryfikacji w dalszych badaniach.

Wzrost liczby nauczycielek.
Poziom wykształcenia badanych

Czynniki wpływające na zmianę pochodzenia społecznego nauczycieli nie oddziałują jednak w sposób widoczny na przebieg procesu feminizacji tego zawodu²⁵. W badanej zbiorowości nauczycieli szkół podstawowych przeważają zdecydowanie, podobnie jak w zbiorowości ogółu nauczycieli tych szkół, kobiety (85,0%). Analiza zebranych danych według kategorii stażu pracy nauczycielskiej wskazuje na dalszą feminizację zawodu nauczycielskiego (wśród nauczycieli o najniższym stażu kobiet jest 87%). W tej kategorii stażu najwięcej kobiet jest wśród nauczycieli pochodzenia chłopskiego (89,2%)²⁶.

Proces feminizacji zawodu nauczycielskiego przebiega w różnym tempie w zależności od okresu, typu i poziomu szkoły, jej lokalizacji. Obserwując zjawisko feminizacji zawodu nauczycielskiego widzimy skutki uprzedniego działania wielu czynników (kulturalnych, tradycji, preferencji). Istotne znaczenie ma częsty wybór tego zawodu przez kobiety, co wiąże się z rozpowszechnionym w społeczeństwie poglądem, że jest to zawód "odpowiadający kobietom", mający cechy dla nich atrakcyjne²⁷. Nie bez znaczenia jest również preferowanie przez kobiety tych studiów niepedagogicznych (filologicznych, biologicznych, historycznych i innych), których absolwenci stosunkowo często trafiają do pracy w szkole.

Wzrost liczby nauczycielek stanowi tylko jeden ze wskaźników złożonego procesu feminizacji, obejmującego nie tylko przyczyny, ale przede wszystkim jego społeczne skutki, związane ze względny zmniejszaniem się liczby nauczycieli i zwiększaniem

²⁵ Opieramy się tu na wynikach omawianych badań. Potwierdzenie słuszności tej tezy dla innych zbiorowości nauczycieli i okresów późniejszych wymaga kontynuowania podjętego kierunku prac.

²⁶ Odpowiednio: wśród nauczycieli pochodzenia robotniczego 85,7%, inteligenckiego - 78,2%.

²⁷ Problematyką tą zajmują się m. in. B. B r o m b e r e k, "Feminizacja zawodu nauczycielskiego", "Nauczyciel i wychowanie" 1971, nr 1-2; S. K r a w c e w i c z, "Współpraca i współżycie w zespołach nauczycielskich", Warszawa 1973 (fragment: "Feminizacja zawodu nauczycielskiego; przyczyny i skutki"); patrz także: J. W o s k o w s k i, "Feminizacja zawodu nauczycielskiego", "Kultura i Społeczeństwo" 1963, R. 7, nr 3.

się liczby nauczycielek. Różnice w cechach zawodowych, społecznych, demograficznych, w sytuacji rodzinnej, jakie występują między tymi zbiorowościami, nie pozostają bez wpływu na wyniki ich pracy pedagogicznej, kontakty społeczne, aspiracje i zainteresowania²⁸.

Zwróciliśmy uwagę na znaczenie, dla zmian wewnętrznej struktury nauczycielstwa, poziomu formalnego ich kształcenia. Nie jest to proces ograniczający się w skutkach do podwyższenia wiedzy ogólnej i pedagogicznej oraz umiejętności zawodowych nauczycieli. Poziom wykształcenia stanowi jeden z wyznaczników pozycji zajmowanej we własnym środowisku zawodowym i szerszym środowisku społecznym, stanowi jeden z czynników warunkujących awans w formalnej strukturze organów administracji szkolnej, umożliwia przejście do szkoły (szkolnictwa) wyżej ocenianej, współokreśla wysokość zarobków nauczyciela i inne. Jak wskazują wcześniejsze badania,²⁹ wywiera również wpływ na zasięg i charakter kontaktów towarzyskich, kształtuje preferencje przy doborze współmałżonka itp.

Ten tradycyjny system bodźców skłaniających nauczycieli do kształcenia się został w jakimś stopniu zakłócony postulowanym i stosunkowo rygorystycznie egzekwowanym obowiązkiem osiągnięcia przez wszystkich nauczycieli wyższego wykształcenia (względnie innych odpowiadających mu równoważnych kwalifikacji). Obowiązek uzyskania kwalifikacji na poziomie ukończonych studiów wyższych wynika z potrzeb powszechnej szkoły średniej; łączy się również z koniecznością przygotowania i włączenia nauczycieli do procesu kształcenia permanentnego.

Przy obowiązkowym upowszechnieniu wykształcenia wyższego w środowisku nauczycieli zmieni się nie tylko przeciętny poziom ogólnych i zawodowych kwalifikacji, ale również przekształci się społeczna funkcja samego wyższego wykształcenia. Wzrośnie niewątpliwie jego obiektywne znaczenie (jako niezbędnego warunku wykonywania zawodu oraz ze względu na znaczny wzrost udziału nauczycieli o tym poziomie wykształcenia w realizacji coraz trudniejszych zadań szkoły), natomiast subiektywnie jego znaczenie będzie maleć na skutek powszechności zjawiska. W związku z tym nastąpią przekształcenia w aktualnym systemie bodźców skłaniających nauczy-

²⁸ Zagadnienia te omawiane będą szerzej w innym artykule.

cieli do kształcenia się, gdyż zmieni się jego rola. Pojawić się mogą w tej sferze nowe atrakcyjne cele, do których osiągnięcia będą dążyć nauczyciele już z wyższym wykształceniem. Celami takimi mogą stać się np. pewne formy, treści, poziomy kształcenia ustawicznego.

Obecny poziom wykształcenia nauczycieli szkół podstawowych przedstawia się następująco: studia magisterskie - 8,4%, studia I stopnia - 6,6%, Studia Nauczycielskie - 73,5%, licea pedagogiczne - 11,6%, inne - 0,5%²⁹. Część nauczycieli aktualnie studiuje (25,3%) na uniwersytetach i w innych szkołach wyższych (pedagogikę i inne kierunki humanistyczne - 13%, kierunki niehumanistyczne - 7,3%, wychowanie fizyczne i inne studia - 5,0%). Spośród nauczycieli najmłodszych studiuje 33,0% osób, nauczycieli ze średnim stażem pracy - 27,5%, nauczycieli najstarszych - 11,1%.

Przeciętny poziom wykształcenia nauczycieli rozpoczynających w ostatnich latach pracę pedagogiczną jest wyższy niż w okresach wcześniejszych. Nauczyciele o najniższym stażu pracy najczęściej też podejmują studia wyższe. Spośród ogółu studiujących nauczycieli co dziesiąty jest uczestnikiem studium podyplomowego. Ponadto co szósty nauczyciel korzysta systematycznie z innych form podnoszenia swych kwalifikacji ogólnych i specjalistycznych. Do tego dochodzą inne (często doraźne) formy szkolenia i doskonalenia zawodowego obejmujące znaczną część nauczycieli.

Staż pracy a nauczanie poszczególnych przedmiotów.

Wychowawstwo klas

Kierunki nauczania i udział w nim poszczególnych przedmiotów wyznacza struktura i wymagania programu szkolnego. One też określają udział ogółu nauczycieli w nauczaniu tych przedmiotów. Ustalono rozkład obowiązków nauczycieli w tym zakresie w zależności od ich stażu pracy³⁰. W całej próbie pięć kolejnych pozycji (nauczanych przez respondentów przedmiotów) przedstawiało się następują-

²⁹ Dane z badań szczegółowych przeprowadzonych na próbie 144 nauczycieli szkół podstawowych (ok. 10% ogółu tych nauczycieli zatrudnionych na terenie województwa).

³⁰ Wyniki badań szczegółowych (patrz przyp. 29).

co: język polski (14,3% nauczycieli), nauka w klasach I-IV (10,4%), matematyka (10,4%), historia (7,6%), biologia (7,6%), wychowanie fizyczne (7,6%)³¹. Na tym tle wyraźniej występują pewne różnice w strukturze najczęściej nauczanych przedmiotów przez nauczycieli zakwalifikowanych przez nas do trzech wcześniej wymienionych kategorii stażu pracy. Prezentuje to poniższe zestawienie.

Najczęściej nauczane przedmioty a staż pracy

<u>do 11 lat</u>	<u>12-23 lat</u>	<u>24 lata i więcej</u>
język polski (16,9%)	język polski (14,7%)	biologia (12,3%)
klasy I-IV (11,8%)	matematyka (14,1%)	język polski (11,0%)
wychowanie fizyczne (11,8%)	klasy I-IV (10,9%)	klasy I-IV
		historia (po 8,2%)
		geografia

Dane te uzupełnione dodatkowymi informacjami o "rozzrucie" nauczanych przedmiotów objętych programem wśród nauczycieli o różnym stażu pracy pozwalają stwierdzić następujące zjawiska:

1. Są przedmioty, do których szczególnie chętnie kieruje się młodych nauczycieli. Stosunkowo często muszą one uzupełniać (ze względu na obowiązujący wymiar godzin) swój podstawowy przedmiot innymi. Przydzielane im z tej racji przedmioty niekiedy dość znacznie odbiegają od ich kierunkowego przygotowania.

2. Zjawisko to prowadzi zazwyczaj do dodatkowych z czasem specjalności nabywanych w toku pracy.

3. Niektóre przedmioty są szczególnie często nauczane przez nauczycieli najstarszych (biologia, geografia, historia).

Występuje także nierównomierne obciążenie nauczycieli (o różnym wieku i stażu pracy) obowiązkami wychowawców klas: liczba nauczycieli nie mających takich obowiązków wzrasta wraz z klasą stażu pracy (w kolejności jak wyżej): 4,3%; 13,3%; 16,1%; dla ogółu respondentów liczba ta wynosi 12,3%.

³¹ Podajemy tylko 5 najczęściej wymienianych. W rzeczywistości pozycji tych jest kilkanaście. W tekście mówimy o tych przedmiotach, które w godzinach obowiązkowych zajęć nauczycieli objętych badaniami zajmowały najwięcej miejsca.

Zakończenie.

Zagadnienia przedstawione w artykule stanowią tylko część szerokiej problematyki współczesnej szkoły i pracy nauczycieli. I one jednak pozwalają dostrzec te cechy zbiorowości, które mają niewątpliwe znaczenie dla realizacji zadań szkoły w tym szczególnie dla niej trudnym okresie. Nawiązując do wcześniejszego ich omówienia zwróćmy jeszcze uwagę na kilka wybranych aspektów wyników badań nad nauczycielami województwa sieradzkiego.

1. Zbiorowość nauczycieli szkół podstawowych to zbiorowość o przewadze ludzi młodych, a więc powinna być stosunkowo podatna na zmiany niezbędne w okresie modernizacji nauczania i reorganizacji szkolnictwa.

2. Struktura pochodzenia społecznego nauczycieli jest korzystna dla województwa o przewadze ludności rolniczej i wskazuje na trwałość związków nauczycieli z tym terenem. Pochodzenie nauczycieli najmłodszych zmienia się zgodnie z kierunkiem przemian struktury społecznej województwa i kraju, wyprzedzając je jednak (na pierwszym miejscu po raz pierwszy usytuowali się nauczyciele pochodzenia robotniczego; wyraźnie wzrosła liczba nauczycieli pochodzenia inteligenckiego).

3. Zmiany w strukturze pochodzenia społecznego nauczycieli idą w parze ze zmianami ich pochodzenia społeczno-terytorialnego, stanowiącego - i na tej płaszczyźnie - odbicie szerszych procesów kształtujących strukturę społeczną kraju. Dotyczy to zarówno zmian w relacji wieś - miasto, jak i w społecznej strukturze ludności wiejskiej. Kierunek tych zmian występuje najwyraźniej przy porównaniu cech nauczycieli najmłodszych z nauczycielami o dłuższym stażu pracy pedagogicznej (tab. 2). Rozpatrując go należy jednak uwzględnić również wpływ innych czynników wspomnianych w artykule.

4. Nie zarysowuje się wyraźniej szansa na ograniczenie procesu feminizacji tego zawodu³². Stosunkowo częsta rekrutacja nauczy-

³² Wzrost liczby nauczycieli pochodzenia inteligenckiego wydaje się wpływać w pewnym, znikomym jednak stopniu, na ograniczenie tego procesu. Dalsze badania winny jednak wskazać, czy, w jakim stopniu i z jakimi rezultatami dla procesu feminizacji zwiększać się będzie liczba nauczycieli pochodzących z środowisk pracowników umysłowych.

cieli z środowisk chłopskich i robotniczych nadal łączy się z podwyższeniem udziału kobiet w całej zbiorowości nauczycieli.

5. Wzrasta liczba nauczycieli z wyższym wykształceniem, a także liczba osób doksztalających się i podnoszących swoje kwalifikacje ogólne i zawodowe. Powoduje to zmiany w faktycznych i formalnych kwalifikacjach nauczycieli oraz zmienia strukturę wykształcenia tej zbiorowości i jej miejsce w szerszych strukturach społecznych, w których poziom wykształcenia stanowi istotny element społecznej pozycji. Zachodzi stała potrzeba dostosowywania organizacji i zakresu kształcenia nauczycieli do aktualnego stanu ich wykształcenia i potrzeb szkolnictwa (także przyszłych) oraz lepszego uwzględnienia w pracy szkół realnych możliwości kadrowych, które pozwoliłyby na bardziej racjonalne wykorzystanie nauczycieli o różnych kwalifikacjach i ich poziomie.

Przyszłe korzyści mają wynagrodzić obecne trudności, jakie łączą się m. in. z szeroko rozbudowanym kształceniem czynnych nauczycieli. Zróżnicowanie kadry nauczycielskiej z punktu widzenia aktualnego kształcenia się, jego form i kierunków, stopnia zaabsorbowania nim, przywilejów i obowiązków zróżnicowanych także w ramach tych samych zespołów nauczycielskich, wpływ tego na współpracę i współżycie nauczycieli, przebieg i efektywność pracy szkoły, życie rodzinne nauczycieli itp. zasługuje na szczególną uwagę badaczy.

6. Odpowiednikiem formalnej struktury nauczania winna być struktura wykształcenia nauczycieli. Ta ostatnia odbiega często od rzeczywistych potrzeb szkoły, a tam gdzie jest do nich zbliżona, nie zawsze może być prawidłowo wykorzystana (szczególnie w szkołach o mniejszej liczbie nauczycieli). W rezultacie stosunkowo często dochodzi do niepełnego wykorzystania kadr wysoko kwalifikowanych oraz zjawisko włączania ich (de facto niewykwalifikowanych) do nauczania innych przedmiotów.

Pomocne w pracy szkoły są doświadczenia i umiejętności pedagogiczne, w tym również uzyskiwane w praktyce nauczania przedmiotów pozostających poza specjalizacją osiągniętą przez nauczyciela w szkole, w której przygotowywano go do zawodu pedagoga. One też, podobnie jak preferowanie przez nauczycieli określonych przedmiotów, podział pracy wychowawczej i inne oraz ich znaczenie dla efektywności pracy szkoły, a także szersze ich społeczne skutki winny być stałym przedmiotem zainteresowań badawczych. Wy-

dzielenie trzech kategorii nauczycieli (według klas stażu) pozwoliło na stwierdzenie pewnego stanu różnicującego tę zbiorowość, obejmującego wybrane jej cechy i kierunki działalności zawodowej. Jest to wynik określonego procesu. Badania winny określić dalsze tendencje zmian oraz zwrócić uwagę na czynniki je warunkujące.

Podaliśmy kilka przykładów procesów różnicujących wewnętrznie zbiorowość nauczycieli szkół podstawowych. Te i inne procesy, nie rozpatrywane w pracy, zachodzą w całej zbiorowości nauczycieli i zmieniają w znacznym stopniu jej strukturę; nie zawsze są jednak doceniane i uwzględniane w badaniach. Mają one niewątpliwe znaczenie dla identyfikacji z zawodem, dróg i karier zawodowych, życia nauczycieli, pozycji zajmowanych przez nich w środowisku pracy i poza nim, krytyki rozmiągających się często z rzeczywistością stereotypów zawodu nauczycielskiego i nauczyciela³³, a także innych. One też w znacznym stopniu określają możliwości realizacji założonych funkcji szkoły, nie pozostających bez wpływu na ilościowe i jakościowe kształtowanie elementów społecznej struktury kraju.

Jan Woskowski

SELECTED PROBLEMS OF RESEARCHES ON SOCIAL STRUCTURE AND TEACHERS.
TEACHERS WITH DIFFERENT LENGTH OF SERVICE

The article contains an analysis of some more general present-day problems of researches on teachers as well as presentation of findings of researches conducted in one of Poland's administrative provinces. Attention is drawn to relationships between these problems and more comprehensive researches on the social structure and changes occurring

³³ Mamy tu na myśli m. in. podważające te stereotypy zmiany w poziomie wykształcenia nauczycieli, ich sytuacji materialnej, prestiżu społecznym; zmniejszaniu się różnic między cechami społeczno-zawodowymi i warunkami pracy nauczycieli wiejskich i miejskich itp. Dane, do których nawiązujemy w tekście, wskazują np., że ważny niegdyś dla zbiorowości nauczycieli wiejskich problem znacznej liczby niezamężnych nauczycielek, na terenie objętym badaniami nie istnieje.

within it. These changes encompass both particular elements of this structure and their correlations as well as transformations taking place within aggregations being distinguished in the social structure. Changes occurring in the socio-professional group of teachers are of essential significance both from the viewpoint of changes in the social structure and their importance for the role, functions and growing tasks facing the educational system. In the article there are quoted - on the basis of analysis of materials provided by researches on teachers with different length of service and age - data concerning changes taking place in their social and territorial origin, level of education and supplementary studies, degree of feminization of the profession, teaching of particular subjects, participation in educational work. The conclusion points at selected features of the aggregation and changes which occur within it and which are of great importance for present and future tasks posed before the school as well as features the shaping of which should receive more attention. There are also included some comments made by researchers analyzing this professional category.